

Szókratész.

Írta: STROMP LÁSZLÓ.

A⁷⁷-ik Olympias 4-ik évének Targelion hava 8-ik napján, vagyis ker. időszámításunk szerint a Kr. e. 469. év május hó 20-án, a fazekas negyed lakói Athénében arra virradtak fel, hogy Sophroniskos szobrász házának bejárata felett egy friss olajfakoszorút láttak kitűzve, a miből megtudták, hogy szomszédjuk házába gólya köszöntött be és pedig egy kis fiúval, különben ha a kis jövevény leány lett volna, a kapu feletti póznáról bizonytalán gyapotcsomó lóg vala alá.¹

A kis porontyot, alig hogy világrajötte feletti örömeiben elvakkantotta magát, rögtön megkenték olajjal, a termékeny életerő symbolumával s aztán könnyed fehérműbe takarva — nem illik a gyermeket elkényeztetni! — fűzfavesszőből font kosárba fektették, a melyet egyébként a gabnászórásakor szoktak használni. Ezt pedig bölcsen cselekedték, mert

¹ Az olajfakoszorú a föl dini velés, férfi foglalkozás symboluma. A gyapotcsomó a kézi munka, női foglalkozás jelképe.

ez a kosár majd gazdagságot s szaporaságot hoz arra, a ki benne pihen . . . Ötödnapon aztán szépen megmosdatták, megtisztították a kis fiút. Egy asszony karjára vette s a háznép által követve többször körüljárta vele a házi oltáron égő tüzet, hogy az istenek áldása nyugodjék a házon s új polgárán; a kinek születésekor egyébként is már (a szülői boldogságában aggodalmas apa megkérdezésére) a Pythia azt a gazdag reményekre jogosító feleletet küldötte Delphiből: «Hagyjad a fiút tenni a mit akar s ne kényszerítsd őt semmire, csak imádkozzál érte Zeüshöz és a Musákhoz ... A többit aztán elvégzi majd az, a mi benne rejtőzik.»

A boldog édes anya, Phainarete, Sophroniskos mester hűséges élete párja, hivatására nézve bába-asszony volt s mint ilyen nagyon jól tudta, hogy a gyermek legjobb tápláléka az édes anyatej! Nem fogadott hát — mint azt az előkelő vagyonos athenei polgárok szokták — vaskos lakedémoni dajkát, hanem maga emette, táplálta szíve gyermekét . . . De fejlett is az istenadta s midőn a születése utáni 10-ik napon Sophroniskos mester őt az összegyülekezett rokonok, jóbarátok s törzsbeliek előtt kezecskéinél fogva a földről felemelte, megbizonyosodásul, ha életre való-e s lábujjaival a földet megérinti-e, a kis pajkos oly vígan rúgkapált, hogy édes papája túláradó örömmel constatálhatta életrevalóságát s nyomban ünnepélyesen ki is jelentette, hogy fiának a Szókratész nevet adja, mely ünnepélyes alkalmat nyomban nagy lakomával s áldozattal ülték meg. Néhány nap múlva aztán beavatták a gyermeket az eleysisi mysteriumba, hogy miként az Eleysisben tisztelt Persefone évről-évre

tavaszbredéskor a Hadesből megújulva visszatér, úgy egykor majd ő se maradjon az alvilágban, hanem halottaiból támadjon fel . . . S aztán kezdetét vette a csendes házi nevelés, a bájos, a szelíd Aphrodité Uránia istennő védelme alatt, ki lábaival a teknősbékára támaszkodva szépen példázza, hogy az athénei nő hivatása otthon van — a csendes házfedél alatt, a gyermekszobában . . .

Fainarete asszonyt ugyan élethivatása el-el szólítgatta a gyermekszobából, de hát akkor ott volt az öreg cseléd, gondját viselte a kis fiúnak, a kinek így két anyja is volt, a kik őt tejjel, mézzel táplálták, majd mikor már erősebb lett, gyümölcsöt, édességet, hús- és foghegyen apróra megrágva gögicselő csókkal szájába loptak, szokják így az erősebb eledelhez. Mikor aztán lábrakapott, hej mi zajos lett az a gyermekszoba! A dongó csiga pergett, búgott; labda, korong szaporán váltakoztak; közbe olykor felhangzott a bájos chelidonisma, az ábrándos gyermekdal, melylyel a görög gyermekek tavaszkor a csicsergő fecskék jöttét üdvözölték. Majd eljöttek a játszópajtások is s vége-hossza nem volt a táncnak, a dalnak, mankóugrálásnak, fővénytúrásnak vagy a fazékjátéknak, nagy öröme Fainarete mamának; ki, ha egyébként a kis fiú olykor rakoncátlankodni kezdett, nem volt rest lerántani papucsát s avval kapacitálni őt illendőségre. Az öreg dada ilyenkor inkább a számlálóbú, emberfaló popáncokkal állott elő: «Csitt gyerek, a Mormo és Akko eljön s megharap . . . » S mikor aztán a zaj elült: megeredt a mese, a csodás, a bűvös-bájos regekor mythosainak szívaltató, szívébresztő elbeszélése . . . Mert így volt az szokás Athénében.

Hanem az édes anya és a dada szerepe a fiúgyermek hatodik életével véget ért s helyüket elfoglalta a rabszolgából promoveált paedagogus. Ő viselte immár a fiú gondját a házon belül és kívül; ő kísérte őt 10 éven keresztül a gymnasiumokba, palaestrákba, lykeionokba, a hol mindent megtanult, a mire egy szabad görög ifjúnak testi, lelki tökélye, nemessége érdekében szüksége van, mely tökély csakis a kettőnek teljesen harmonikus szépségében valósulhat meg. Aztán következett a politikai «ephéb»-kor, a midőn — megelőző vizsgálat után, a melyen megállapították, vájjon ifjú Szókratészünk valóban polgári származású-e s elég erős-e a fegyverviselésre — nevét a «démosz» (község) lajstromába írták, őt magát pedig többi kortársaival együtt a színházba vitték, ott az összegyülekezett népnek bemutatták, paizszsal, dárdával ünnepélyesen felfegyverezték, hogy aztán ujjongó díszmenettel Athene Agraulos istennő templomába vezessék ünnepélyes polgári esküételre: «Esküszöm, hogy e fegyverekre soha gyalázatot nem hozok s bajtársamat a csatában soha el nem hagyom; hogy harcolni fogok szentélyeinkért és a közjóért, úgy egyedül, mint társaságban; hogy a hon nem marad meggyengülve utánam, hanem szárazon és vizén oly hatalomban s nagyságban, a milyenben azt védelmembe vettem; hogy a törvényeknek s törvényosztóknak engedelmeskedni fogok s ha ki a nép által hozott törvényt felfogatni akarja, az ellen ezt megvédem s ha kell egymagam; hogy honi isteneinket s szentélyeinket mindig tisztelni fogom. — Tanúim legyenek maguk az istenek! ...»

Mikor az ifjú Szókratész az esküt letette, hogy ennek alapján mint «peripólosz» két éven át határőrszolgálatot tehessen s majd a határon kívüli harci szolgálatra is jogot nyerjen s ez alapon polgári jogainak is teljes élvezetébe juthasson: Athéné hatalmának, ragyogásának tetőpontján állott. Azon büszke időszak volt ez, a melyet a történelem «Periklész századának» nevez; időszak, a melyben a görög nép, mondhatnók egy emberöltő alatt, évszázadoknak nagy eseményeit, fejlődését, dicsőségét, gyalázatát élte át. ... A persa háború ragyogó haditettei után Athene, mely akkor magát joggal «Hellasz Helladosz»-nak (Görögországban Görögországnak) nevezte, mint a görög világ klasszikus királynője ragyog; miként jelképe, a mesés ragyogású Akropolison, Pallas Athene istennőnek vértezett, sisakos ércszobra, — a 200 láb magas érckolossus, az államhatalom és nagyság beszélő symboluma . . . Úgy nevezték, hogy «Pallas az előőrsön.» S valóban az egész Attika e pontot uralta. S a hajósnak, ki a félsziget legdélibb csúcsán, a sunniumi foknál a phalerumi öböl felé fordult, 16 órányi távolságból szemébe ötlött az istennő feléje intő alakja: Athene hegemoniájának e rettegett, ez imádott, e fenséges képviselője

A hatalmas anyagi fellendülés, melyet Görögország s első sorban Athéné a persa háborúk szerencsés s diadalmas befejezése után nyert, természetes befolyással volt a népelet minden ágazatára, a politikai, társadalmi, irodalmi s tudományos fejlődésre egyaránt Athéné valósággal szellemi világkorát éli. . .

A nagyszerű nemzeti fellángolás, mely minden egyest rendkívüli önfeláldozásra képesített, s mely

ama fényes sikert eredményezte, e siker eredményeként viszont büszke önértetet, duzzadó tetterőt szült s szenvedélyes törekvést a dicsőség, szabadság és hatalom után. A régi aristokratikus alkotmányformák szűkké váltak. Az addig az alkotmány bátyáin kívül hagyott negyedik rend («thétesz»), mely ama dicsőséges harcokban férfias elszántsággal s sikerrel vett részt, most megkövetelte részét a béke áldásai-ban, gyümölcseiben is s egy csapással kivívta magának a polgárjogokat, melyek őt az államvezetés és kormányzás részeseivé tévék. Immár mindenki minden hivatalra egyaránt jogosult, — fel egészen az archoni méltóságig. Az egyedüli qualificatio a személyes derékség, melylyel magának a t. polgártársak bizalmát megnyerni képes. S nem csodálkozhatunk, hogy pl. mindjárt Pericles halála után ennek örökén, a hatalmon, egy bőrkereskedő (Kleón) egy szatócs (Eukrates) és egy marhakupec (Lysikles) osztoznak meg ... Az areopag, ez a régi aristokratikus bíróság, a törvények megőrzőjéből közönséges fenyítő törvényszékké alakul át; a törvényeket immáron a nép maga őrzi meg, a mely hozta s a mely az azok végrehajtására s az igazság és jog oktatására jogosított archonokat, bírákat, tanácsosokat és esküdteket egyszerűen sorshúzás által nevezi ki. Jusson a hatalomból része mindenkinek.

Hát hiszen ez, igaz, a demokráciának teljes diadalát jelenti, ámde másrészt elmerülését is — a féktelen demagógia örvényébe. S az eredmény — rövid fényes dicsőség után a gyászos pártoskodás, testvérháború, a legkalandosabb s legképtelenebb vállalkozások; s a 27 évig tartó peloponnesusi háború

után Athene teljes megaláztatása, inség, nyomorúság. S mindennek forrása a lázas önzés, a dicsőség, hatalom és pénzsomj, mely a népet elragadta, a fény és ragyogás napjaiban elhízottá, balsorsban elcsüggedtté s kishitűvé tévé, s a melyet a sophisták, e kor demagóg bölcselői a végletekig fokoztak, tanítván, hogy nincsen törvény — csak megegyezés, nincsen jog — csak subjectiv önkény: csak az jó, a mi nekem jó, csak az igaz, a mit én tartok annak, csak az szép, a mi engem gyönyörködtet; a kik nyilván kijelentették az eddigi egész görög bölcsélet banquerotteját, tanítván, hogy lét és gondolkozás mind csak agyrem, hogy semmi sincs, csak én vagyok — s mindennek mértéke én magam vagyok egyedül.

Íme a fény és az árnyék együtt: a fellendült szellemi, erkölcsi élet, — mely e kor parasyta bölcselőinél a nihilbe, a legegoistikusabb materialismusba, a legkétségbeejtőbb skepsisbe vezet . . .

Van-e ebből kibontakozás az egyén s a nép számára ?

Van-e biztos igazság, van-e igaz erkölcsiség, a mely embert s emberiséget megtartson s a fertőből, melybe bukott, kiemeljen?

Volt egy ember: a ki érezte s kimondta, hogy — van! S ez az egyetlen ember Szókratész volt. És itt, e ponton érthetjük meg csak az ő igazi nagyságát, jelentőségét. Mikor elkövetkezett «az idők teljessége» — s népének új igazságra, új erkölcsre volt szüksége: akkor fellépett az a csodálatraméltó ember s nem is lett volna a történelem következetes, ha ennek az embernek szinte megváltás számba menő munkájáért nem juttatta volna a kor által a — méregpoharat . . .

Szókratész tulajdonképpen szobrásznak készült. A hagyomány említést is tesz egy szoborművéről, a Gráciák csoportjáról, a mely a Propyleumok feljáratát századokon át díszítette volna; azonban ugyancsak a hagyomány szerint egy gazdag athenei polgár, Kriton, felismerve benne a kiváló bölcselőt, elvonta őt a szobrászműhelytől s arra készítette, hogy az ifjúság tanításával foglalkozzék. Hogy e Kritonnal Szókratész később bensőbb barátságban élt, az kétségtelen tény, hogy azonban a tanításhoz ennek ösztönzésére fogott volna, lélektanilag kielégítő motívumnak nem tarthatjuk, mert egy Szókratészt nem egy bármily befolyásos barát szava, de a korszellem intése s saját benső lelkülete teheték csak azzá, a mi lett.

Ő nem volt iskolaszerű értelemben vett philosophus; rendszert nem adott, nem teremtett. Kora sophistáival együtt tisztában volt avval, hogy az előző természetbölcselet, mely a lét nagy problémájával foglalkozott, valójában nem egyéb, mint a Sysiphus kövének görgetése, a mely midőn vele az elme csúcsra jut, nyomban a mélységbe visszagurul. Meg aztán úgy vélekedett, hogy a természet titkainak kutatása az embernek nem sokat használ, mert ezért épen nem lesz jobbá, bölcsébbé . . . Különben is minek kutassam én a természetet s emészszem fel e magában megoldhatlan kérdés vizsgálatával minden időmet s erőmet, holott még önmagamot sem ismerem, a ki pedig sokkal közelebb vagyok magamhoz, mint a kövek, a fák, a csillagok . . . «Ismerd meg tenmagadat — mondja a delphosi jósdá felirata; lám az istenek maguk intenek, hogy forduljunk már a hosszú, kifelé való kalandozás után vissza magunkba s

keressük ott kételyeink számára a bizonyosságot, az istenséget ... Az 6 vizsgálatának tárgya tehát nem a külvilág, a természet, hanem a mi saját benső világunk, az ember, a lélek ... Itt — e titokteljes mélységben keresi ő az igazat, a jót; itt akarja a világosságot meggyújtani mások számára is, hasonló keresésre, kutatásra sarkalva őket. Folytonosan kutatja a maga jó és rossz tulajdonságait, ugyanerre igyekszik készíteni másokat is s meggyőzni őket, mint maga szentül meg van győződve arról, hogy az olyan élet, a mely e kutatásokat nem végzi, nem is élet, hanem az élet paródiája, nyomorúság!

A sophisták léha, önző egoizmusával és materialismusával szemben íme a maga is «sophistának» gúnyolt Szókratésznek mély erkölcsi individualismusa, a mely az önvizsgálat, az önmegismerés és önbírálat önmaga vállalta erkölcsi kötelezettségében s törekvésében fog szükségszerűleg megnyilatkozni. Ez erkölcsi komolysággal és szigorral szemben minden, a mi az egyéni önzés érdekét szolgálja, teljesen háttérbe szorul: a lélek itt önmagával van egészen elfoglalva — s önmagából fogja önmaga számára napfényre hozni a megvilágosító, a boldogító igazságot

A mi tehát Szókratészt különösen jellemzi: az, mondhatnók, a teljesen befelé, a lélek mélységébe irányított gondolkozásnak különös energiája, intuitiója. Plató beszéli róla, hogy egyszer, hadjárat közben, Potidea alatt, «elgondolkozván azon egy helyen állott reggeltől fogva s midőn nem találta ki, a min gondolkodék, nem hagyott föl vele, hanem tovább állva folytatta az elmélkedést Már dél vala, midőn az emberek észrevették s csodálkozással beszéltek egy-

másnak, hogy íme Szókratész valamin gondolkozik ott reggel óta. — Végre midőn este lett, a délestinek elköltése után — volt pedig nyár — néhány iónbeli katona kivivé a földre terítendő ruháit s a hűvösben ki aludt, ki meg Szókratészt leste, ha éjjel is ott fog-e állani. S ő addig állott, míg reggel a nap fel nem jött. Ekkor a naphoz imádkozván, elment onnan ...»

Ezen mély intuitió erejével függ össze nyilván a Szókratész lelkületének egy sajátságosan rokonszenves s érdekes vonása, a melyre ő felette gyakran hivatkozik, mondván, hogy őt lelkében gyermekségétől fogva valami sajátos isteni erő — daimonion — kíséri, a mely rögtön felemeli szavát, mihelyt olyas valamihez akar fogni, a mit nem kellene tennie. Ilyenkor Szókratész rögtön engedelmeskedett neki és abbahagyta szándékát; ha pedig ez erő hallgatott, akkor mintegy a szándékának csendes helyeslését hallotta ki belőle s úgy cselekedett. — Szókratész lelkének e sajátságos állapotát sokan pathologikus alapon igyekeztek magyarázni, azt állítván, hogy a nagy elmélkedő olykor érzéki csalódásoknak volt kitéve. — Mi a felmaradt s elég bő és hiteles adatok nyomán Szókratészt nagyon is normális lelkű embernek ismerjük s azt hisszük, hogy a jó lélek (daimonion) mindnyájunkat egyaránt kísér, de hangját nem halljuk mindig, mert sokszor a szenvedély azt elnémítja. — Szókratész megtanulta a szenvedélyt némítani el, s ezért hallotta mindig, válságos időkben, azt a jó lelket: a lelkiismeret intő, óvó szavát.

Hogy mennyire volt ura, megfigyelője s meg-bírója önönmagának: érdekesen illusztrálja a követ-

kező kis episod. Egy bizonyos Zophyrus nevű egyén azt hirdette, hogy mindenkinek külsejéből, szeméből s koponyája csontalkatáról leolvassa a lelki állapotát, benső lényegét. Szókratész kíváncsi volt a tudományára s barátai jelenlétében megvizsgáltatta magát általa. Azonban a vizsgálat vajmi tragikusan ütött ki, mert a nagy physiologus bölcsünket hülyének s kicsapongásokra hajlónak találta. Szókratész barátai a különös felfedezésre nagyot kaczagtak, ő azonban nyugodtan rendreutasította őket — «Zophyrusnak — barátaim — igaza van, természettől tényleg meg voltak e fogyatékoságaim, csak a bölcselkedés tett jobb emberré.» E bölcselkedés tette őt mindenben önmaga urává: Ételben, italban mértékletes s igénytelen volt. Más emberek — úgymond — «azért élnek, hogy egyenek; én azért eszem épen, hogy éljek.» Ruházata télen-nyáron ugyanaz volt. Plató beszéli róla azt is, hogy egyszer téli táborozás idején, nagy fagy lévén, a többiek ki sem mozdultak, a ki meg kiment, a leggondosabban felöltözködött s melegbe bújtatta lábait; csak Szókratész volt, ki akkor is, ugyanazon egy ruhát viselte s mezítláb könnyebben járt a jégen, mint mások bepólyázott lábbal. — Testének edzésére általában nagy gondot fordított, de csak azért, mert meg volt győződve, hogy erre a lélek erejének fokozása érdekében van szüksége. Egy reggelen egy ifjú barátja Charmides belép hozzá s szemtátva áll meg, a mint látja, hogy a bölcS Szókratész teljes erővel — táncol. Azt hitte hirtelen, a mester megőrült. Szókratész azonban nem zavartatta magát, táncolt nyugodtan tovább s a mikor elvégezte, sietett megnyugtanni aggódó barátját, mily «pompás eszköz ez

arra, hogy ne csak lábainkat, de karjainkat, sőt egész testünket a legüdvösebb mozgásba hozzuk, ezáltal azokat egyenletesen izmosokká tegyük, aggkorunkra a bénaságtól megóvjuk, az étvágyat fokozzuk s az egészséget megerősítsük.» — Kívánságai kielégítésében a lehető legmértékletesebb volt, sokkal többre becsülve minden élvezetnél a függetlenséget. Ezért is, bár sok előkelő házhoz hívták, a meghívást soha el nem fogadta. S midőn Archelaus, Makedónia királya hívta udvarába, ezt azzal utasította el, hogy «nem fogadhat el jótéteményt, a melyet viszonzni nincs módjában.» Meggyőződése volt, hogy minél kevesebbre szorul valaki, annál közelebb áll az istenekhez . . . Önuralma sohasem hagyta el. Egyszer felemelte rabszolgájára a kezét, de — le is bocsátotta nyomban: «Hej, ha nem haragudnám.» . . . S nem bántotta. Kérte is a barátait, hogy figyeljék meg s figyelmeztessék, ha bármikor arcán vagy hangján változást vesznek észre . . .

Ily állandó önmegfigyeléssel s fegyelmezőssel bámulatos nyugalomra s flegmára tett szert. Midőn meghallotta, hogy a híres költő Aristophanes «Felhők» címén komédiát írt, a melyben őt élesen kigúnyolja, az előadásra maga is elment s a mint észrevette, hogy a közönség mind feléje fordul, felállott, hogy jobban gyönyörködhesseken benne. Magára a darab gúnyolódásaira csupán annyit jegyzett meg, hogy «meg kell javulnom, ha a szerző szemrehányásai alaposak; s ha nem azok, meg kell vetnem őket.» Egy más alkalommal tudtára adták, hogy valaki rosszat beszélt felőle. «Ez onnan van — válaszola egykedvűen — mert az illető nem tanult meg jól beszélni ...» De

legklasszikusabb példa philosoph flegmájára s türelmére, élete párjához, Xanthippe asszonyhoz való viszonya, a ki maga, tudjuk, a házsártos feleség valószínűs typosává s neve az erősebb nem valószínűs rémévé lett Barátai, kik a jó lelket alaposan ismerték, sehogysem tudták elgondolni, hogyan élhet vele Szókratész, míg végül ez egyszer tépelődésükre megadta a feleletet «Látjátok, a ki jó lovas akar lenni, az a legbokrosabb lovat fogja választani; ha ezt sikerült neki megfékezni, azt hiszi, hogy a többit valamennyit is megfékezheti. Már most az lévén a kívánságom, hogy emberekkel éljek és társalogjam, elvettem e nőt, erősen meg lévén győződve, hogy ha vele meg tudok férni, megférek aztán akárkivel.» S — a körülményekhez képest — boldog családos életet élt . . . Ily jellem, a mely egy minden fényessége dacára is corumpált társadalomban a maga függetlenségében akart derék lenni — természetes, hogy nem szívesen elegyedett a mind demagógabb jellegű államügyekbe, a melyeket gyakorta kíméletlen bírálat alá vett s kigúnyolta az atheneieket, kik az államkormányra s a törvényhozásra egyedüli qualifikációul a «babozást» állapították meg, (a hivatalokra t i. babbal szavaztak.) Ámde azért hazafi kötelességeinek teljesítésében, esküjéhez híven, hű volt a példányszerűségig. Mint harcos rettentetlen bátorságot tanúsított, a peloponnesusi háborúban 3 csatában vett részt. Potideánál az ifjú Alkibiadészszel egy sorban küzdött Az ifjú a csata hevében sebet kap, elesik s nyilván ott marad, ha Szókratész saját testével nem védelmezi meg és pedig oly sikerrel, hogy Alkibiadész fegyverestül menekülhet a csatahelyről Csata után

a vezérek azon tanakodnak, hogy melyikőjüknek adják a hadi kitüntetést és Szókratész úgy feldicséri ifjú bajtársát, hogy ennek juttatja azt, a mit maga érdemlett meg. — A szerencsétlen deliumi ütközetben ő a legutolsók között volt, kik a harczmezőt elhagyták s míg a többiek hanyathomlok futnak, ő a vezérel Lakhésszel együtt folytonos küzdelem között nyugodtan hátrál, mígnem az ifjú Xenophont lováról lehanyatlani látja. Odarohan, ifjú barátját, ki a kimerüléstől összerogyott, vállaira veszi és úgy menekíti ki a csatából. Ekkor mondta Lakhész: «Athénéről a deliumi súlyos csapás bizonynyal elmaradt volna, ha a többi katonaság is úgy viselte volna magát, mint Szókratész.» Halálmegvető harczy bátorságánál azonban tán még nagyobb erkölcsi bátorsága, a melyet a zsarnoki tömeggel, avagy a demagóg népvezetőkkel szemben tanúsított. 406-ban az, 500-ak tanácsának tagjává választatván sors által, épen az napra lett ugyancsak a sors által tanácselnökké, a melyen az ötszázak az arginusaei csata után a győzelmes admirálokat azért akarták elítélni, mert ezek a halottaknak összeszedéséről, eltemetéséről nem gondoskodtak. A prytanok, élükön Szókratésszel, eleinte ellenszegültek a népnek, mert bárha a halottak el nem takarítása nagy bűn is, de a tengernagyok beigazolták, hogy összeszedésük a vihar miatt lehetetlen volt: ámde a nép zúgott, követelt, halállal fenyegetőzött, mire a prytanok is meghajoltak, csak Szókratész maradt hajthatatlan. Mint bíró igazságot szolgáltatni s nem igazságtalanságot elkövetni volt ő ott hívatta! És daczára az ostromló áradatnak, megállt rendületlenül s a szegény vádlottakat megmen-

tette — egy napra; mert másnap más lett az elnök s az kimondta a halálos ítéletet . . . Más alkalommal meg a 31 zsarnok őt ötödmagával Salamisba küldte Leonért, hogy hozzák Athénéba, a hol ennek veszte el volt határozva. A 4 elment — de Szókratész nem! Eletével lakolt volna e bűneért bizonynyal, ha a zsarnokok hirtelen el nem buknak.

*

Valóban cseppet sem csodálkozhatunk, ha ily viszonyok között egyáltalán nem vágyott a polgári életben való szereplés babérjai után . . . Nemesebb kötelezettséget tűzött maga elé, hona ifjúságának egy jobb jövő számára való nevelését. «Ha én jó polgárokat nevelek — úgymond — akkor megsokszorozom szolgálataimat a haza iránt». Hogy pedig ezt tehesse, nem cselekedett úgy, mint a sophisták, nem bérelt külön helyiséget, a melyben tanítványainak a maga kész bölcsességét drága pénzért kitalálja: ó nem; az ő egész bölcsessége csupán annyiból állott, hogy belátta, hogy semmit sem tud s hogy minél mélyebbre halad az ismeretben, annál kevesebbet tud . . . Meggyőződése volt az is, hogy az igazság megismerésére, lelki természeténél fogva, mindenki képes, s hogy arra kinek-kinek magának kell eljutnia, a minek azonban elengedhetlen alapfeltétele az, hogy kiki — és bármi tudósnak tartsa is magát — elsöben is meggyőződjék arról, hogy ő sem tud még semmit, hogy legnemesebb életfeladata az igazságra, a világosságra való szakadatlan sóvárgó törekvés. Szókratész azért valójában nem is tanítani, de polgártársaival, az ifjúsággal együtt tanulni akart, velük

együtt keresni az igazságot Meggyőződése volt, hogy az emberi elme igazságokkal terhes, s csupán az a feladat, hogy ez igazságokat napfényre hozzuk. E feladatot ismerte ő fel élete céljának s azért humorosan — anyja hivatása után — bábának nevezte magát, kinek egyetlen dolga, hogy a vajúdo elméknek a gondolatok megszülésében segítségére legyen. Természetes, hogy így Szókratész a maga bábaművészetével nem szorulhatott valamely intézet négy falai közé, de mint lelkiismeretes bábának ott kellett lennie mindenütt segítségül, a hol valamely elme vajúdott . . . Már pedig a bölcsesség csírái — mint mondtuk — minden elmében ben vannak. Szókratész hát mit tesz? Korán reggel felkel, s első dolga kimenni a vásártérre a fazekasok, vargák, fuvarosok, szatócsok s adó-vevő nép közé s szóbaáll bárkivel bármily dologról. Azután elment az ifjúság játszótéereire s iskoláiba, a lykeionokba, gymnasiumokba s palestrákba s ott mindjárt ezeket faggatta . . . Most ott látjuk a köz-sétányokon, majd a törvény-székek előcsarnokaiban, szóval mindig és mindenütt emberek között.

Az utca volt az ő igazi eleme, a nyilvánosság a tápláló levegője. «A mezők és a fák odakünn nem tanítanak engem semmire, de igenis az emberek a városban» — mondogatta — s Athént nem is hagyta el soha. Az embereket kereste mindig és az emberben az embert. A kibe belebotlott, ez bizonyos lehetett felőle, hogy Szókratész megállítja . . . Egy alkalommal egy szűk utcán szembe jön vele egy ifjú, Szókratész nyomban görcsös botjával eltorlaszolja előtte az utat s azt kérdezi, hogy hol árulják itt a

jó kenyeret, sajtot ... Az ifjú megmondja. «Hát a nemes és jó embereket, mondd, hol nevelik itt?» Az ifjú elpirulva feleli, hogy biz ezt ő nem tudja . . . «Nos hát — kövess engem és tanulj»... S ez órától fogva Xenophon, mert ez volt a kéredezett ifjú, Szókratésznek mindhaláláig leghűbb tanítványa maradt... A kit aztán elfogott, azt el sem is bocsátotta addig, a míg alaposan ki nem faggatta s meg nem puhította. Különösen szeretett azokkal kötődni, a kik magukat művelteknek, tudósoknak tartották. Hogy hát ő bizony tanulni akar tőlük. Tárgyat keresni nem kellett, az alkalom, a beszélgetés mindig megadta s mikor rábukkant, Szókratész naiv őszinteséggel bevallotta, hogy ő bizony e dologban tájékozatlan s felvilágosítást kért. Az ipse lépre megyés buzgón magyarázni kezd. Szókratész néhány kérdésére gyanútlanul megadja a helyeslő választ s aztán csak természetes dolog, hogy az így helyeselt tételekből levont következtetéseket is elfogadja . . . Hanem e pillanattól aztán el volt veszve. Mert Szókratész most nagy logikai erővel, szellemes és agyas finomsággal, némelykor vakmerő álokoskodással is, oly hálót font — melyből az többé magát ki nem ránthatta s végül is habozva, megszégyenülve vallotta be tévedését, vagy hagyta ott faggató — tanítványát . . . Szókratész pedig ott állott tovább a nevető csoportban, látszólag nem is gondolva arra, hogy felkért tanítóját nevetségessé tegye (Lewes.) Az a szelíd tudatlanság és tudni vágyás álarca, a melylyel fellép, hogy majd tudására büszke áldozatát rettenetes keresztül-kasul való vallatásaival vélt tudása haszontalanságáról meggyőzze s az igazságnak újból való

keresésére utalja: íme ez a híres szókratészi gúny, a mely ama szellemi bábázzattal együtt az ő párbeszédes tanításmódjának oly sajtóságos s elbűvölő zamatját képezi.

Ott ógyeleg pl. a királyi tornácz körül, hol a bűnperekben ítétek s egy főpappal Eüthüphrónnal találkozik.

— Mi dolog ez, Szókratész, hogy a lykeionbeli társalgást elhagyván, itt időzöl, csak nincs tán pered ?

— De van ám, Eüthüphrón, és pedig nem is per, hanem bűnper!

— Mit mondasz?! Még bizony valaki vádat emelt ellened, mert, hogy te vádolnál valakit, lehetetlen!

— Nem is én!

— Hát akkor csakugyan más vádolna téged ?

— Úgy van!

— És kicsoda?

— Magam sem ismerem azt az embert, Eüthüphrón. Úgy látszik valami ifjú az, ha nem csalatkozom, Meletosznak hívják. Pittisz községbeli, ha tudsz valamit pittiszi Meletoszról, nyilván hosszú hajú, nem nagyon szakállas és fitos orrú . . . (Mennyi lenézés, mennyi finom gúny az éretlen fűzfa poétával szemben, ki ellene vádat mert emelni! Mert ez a jelenet már Szókratész tényleges bevádoltatása után játszik.)

— De hát milyen váddal lépett fel ellened?
— kérdi tovább Eüthüphrón s Szókratész elmondja, telve finom iróniával Meletosz ellen, hogy bizony súlyos a vád, s Meletosz derék férfiú, hogy a várost ily mételetől meg akarja szabadítani, mert hát Szókratész nem kevesebb bünt követett el, mint hogy az

isteneket gúnyolja s az ifjúságot megrontja. Eüthüphrón megnyugtatja, ne féljen, nem lesz komoly kimenetelű a dolog.

— De nini Eüthüphrón, hát neked miféle porod van? fordul most hozzá Szókratész. Üldöznek, vagy te üldözöl valakit?

— De én üldözök!

— Ugyan és kit?

— Apámat!

— Apádat, jó ember?

— Az ám!

— S ugyan mi okon ?

— Emberölés miatt, ó Szókratész!

Szókratész csodálkozik, mire Eüthüphrón elmondja, hogy atyját egy rabszolgájának halála terheli, a kit megköztetvén, egy verembe csukatott s ott felejtett, hol az elpusztult. Neki tehát most vád alá kell helyeznie saját édes atyját, mert ezt követeli a szentséges isteni törvény. Szókratész most dicséretekkel halmozza el Eüthüphrón s tanítványává szegődik. — «Derék Eüthüphrón, engedd, hogy tanítványoddá legyek, hogy Meletoszt a pervitálás előtt még egyezkedésre szólíthassam fel, elmondván neki, hogy ha eddig tökéletlen volt is ismeretem abban, hogy mi a szentséges, az isteni törvény, de immáron megtanultam Eüthüphrónról». . . A pap persze nem veszi észre az iróniát: felül neki és most megkezdődik a bábáztatás — s a vége az, hogy Eüthüphrón teljesen megzavarodik, mert Szókratész, összes állításait közbe vetett kérdéseivel s következtetéseivel ad absurdum vezet, úgy, hogy a faggatott pap végül is formálisan megszökik tőle: «Majd máskor Szókratész,

most sietős dolgom van, mennem kell» . . . «Mit csinálsz ó ember, — kiált utána Szókratész — itt hagysz s megfosztasz a reménytől, hogy megtanulván tőled, mi a szentséges, Meletosz ellenében a vádtól megszabaduljak!» ... Az egészben a leghumoristikusabb az, hogy Szókratész egy papot szégyenít meg, a kinek pedig tudnia kellene, mi a szentséges; s ha ez sem tudja, ugyan hogyan ítéltetik el akkor őt szentségtörés címen, mikor e fogalommal a hivatottak sincsenek tisztában . . .¹

Szókratész azonban nem elégedett meg pusztán azzal, hogy az addigi képzetek hamis vagy tarthatatlan voltát kimutassa, hanem — és épen itt jut érvényre accoucheur szerepe — igyekszik mindenkit az igaz ismeretre vezetni, oly formán, hogy ez a kérdezősködés eredményeképen mintegy maga jöjjön a helyes fogalomra s szülje meg azt elméjében. Ez őt szükségszerűleg az induktio módszerére utalta, a melynek lényege a konkrét tapasztalati dolgokról összehasonlítás s elkülönítés útján emelkedni fel a fogalmakra. Például Eythydemossal a jogtalanság fogalmáról beszélget Eythydemos szerint jogtalan az, a ki mást megcsal, meglop, hazudik stb. — «Jó — mond Szókratész — de hát az ellenséggel szemben mindez, nincs-e megengedve?» Eüthüdemos hajlandó oda módosítani ítéletét, hogy hát jogtalan az, a ki barátját megcsalja stb. — «Helyesen mondod Eüthüdemos, de hát nézzed, bizonyos körülmények között nincs-e ez is megengedve? Avagy az apa, midőn gyermekének a keserű orvosságot valamely apró

¹ Plató: Eüthüphrón. Ford. Hunfalvy Pál

csalás útján adja be, vagy a vezér, midőn katonáit valamely csselfogás útján lelkesíti a harcra, jogtalan-ságot követ-e el?» — Eüthüdemosz izzadni kezd, elfogják a szülési fájdalmak ... és végül is megszüli a helyes gondolatot, hogy jogtalan tehát az, a ki barátját kártévő szándékkal csalja, lopja meg stb . . .

Cseppet sem csodálkozhatunk rajta, hogy ilyen sajátosan gondolkozó s tanító egyénnek milyen nagy hatást kellett a sophista rhetorok kongó frázisaihoz szokott kortársaira gyakorolnia. Pedig maga — külső megjelenése szerint — egyáltalán nem volt megnyerő. Lapos orra, széles és felfelé álló lyukaival, kidülő szemgolyói, vastag és érzéki ajkai, formátlan alakja, nehézkes terjedelmes teste, mezítlábas, kampós botos járása inkább nevetségessé tették, mint rokonszenvessé. Hanem ha aztán beszélgetésbe eredt, hogy elfeledték külső rútságát s hogy megszerették benső szépségét! S a ki aztán lelke tüzetől lángot fogott, nem hagyta volna ott semmiért. Aischinész, midőn egyszer hallotta, odaveti magát elé s így szól hozzá: «Szegény vagyok, Szókratész, nem adhatok egyebet, im — magam egészen a tied vagyok!» — «Netn tudod, barátom, hogy ajándékom mily értékes» — volt a bölcs magához bilincselő válasza. Megarai Eyklidészről is tudjuk, hogy mióta egykor Szókratészt hallotta, ellenállhatlan vonzódás ragadta őt közelébe s mert akkor a megaraiaknak halálbüntetés alatt tiltva volt Athén kapuját átlépni, hát csakhogy Szókratész társaságát élvezhesse, éjidőn, női álruházatban szökött be gyakran, életének folytonos veszélyeztetésével. De legszebben jellemzi Szókratész egyé-

niségének báját és varázsát, genialis tanítványa Pláto, ki a «Vendégség» ez. dialógusban¹ így beszélgeti Alkibiadészt: «Szókratészt képek által igyekszem dicsérni, barátaim. Ezt is nevetésre méltónak hiszi majd: pedig igazság és nem nevetésre való kép. Leghasonlóbbnak mondom őt azon Silenosokhoz, a melyek a szobrászműhelyekben állanak s a melyeket a művészek nádcsővel vagy síppal faragnak ki. Ha kinyitod, azt látod, hogy belül istenek szobrai tartalmazták. S hasonlít még Marsyas satirhoz is, sőt sokkal különb Marsyasnál. Mert az szerszám segítségével igézi meg szája hatalma által most is az embereket, ha valaki az ő dallamait sípolja is. Te csak abban különbözöl Marsyastól, hogy szerszám nélkül, merő szavakkal teszed ugyanazt . . . Én, ha nem látszanék nagyon részegnek, eskü alatt mondanám meg nektek, barátaim, hogy mit szenvedtem az ő beszédétől és mit szenvedek most is. Mert ha őt hallom, beszédétől inkább megindul szívem s hullanak könnyeim, mint az őrjöngő korybantoké s látom, igen sok más szintazt érzi magában. Mikor Periklészt vagy más jeles szónokot hallottam, tudtam, hogy jól beszélnek, de olyasmit nem szenvedtem, lelkem nem háborgott s nem bosszankodott soha, ellenben ezen Marsyas által nem egyszer olyan kínba estem, hogy az élet sem volt kívánatos előttem. Szókratész, tagadod-e, hogy ez nem igaz? S jól tudom, ha reá akarnék hallgatni, most sem volnék képes magamon erőt venni s ugyanazt szenvedném. Mert ő megvalanom kényszerít, hogy még igen sok nélkül szüköl-

¹ Ford. Hunfalvy Pál.

ködöm s magamat elhanyagolom, pedig az atheneiek ügyét viszem: befogom tehát füleimet, mint a sirenáktól s úgy ragadom el magamat erővel is ő tőle, csakhogy odamaradva ne vénüljek el. Azután egyedül előtte tapasztalom azt, a mit senki bennem nem is gyanítana, hogy valakitől tudnék szégyenkezni: én Szókratész előtt szégyenlem is magamat. Ezért sokszor szívesen látnám, ha nem volna többé az élők közt s megint ha az történnék, jól érzem, még inkább fájlalnám, annyira nem tudom, mit tegyek ez emberrel. Ilyent szenvedünk én és sok mások ezen Satyrus sípolásától ...»

*

* *

A sophistákkal feltétlenül össze kellett tűznie. Hiszen egész törekvése az ő önző, subjectiv bölcseletük és erkölcsstanuk tönkretévese volt, és pedig az által, hogy fogalmilag rávezette az embereket az igazságra, a mely igazság azután a jóság, a szépség maga is! «Mindennek mértéke az ember» tanították a sophisták; Szókratész ezt kigúnyolja, lesújtja azzal a megszorítással, hogy igenis, mindennek mértéke az ember, de a lelke bensejébe a gondolkozás intutiojával elmerült ember, ki az igazat és a jót ott találja meg, s nem a sophisták által vallott véleményben s hasznosságban. Az igaznak tudása egyaránt a jónak és szépnek is a tudása. Mint ilyen, mértéke a cselekedetnek is, a mely tehát magára sohasem lehet sem jó, sem rossz, hanem erkölcsi értékét egyedül az határozza meg, vajjon tudva vagy tudatlanul történt-e? Tudva rosszat senki sem cselekedhetik.

Érthető ez alapon, hogy Szókratész szerint a tudás erény is. Az erény tehát csak egy: a jónak tudása; mint tudás pedig tanítható. Sőt tanítandó, mert a rossz — a jó nem tudása. Egyetlen jó van — a tudás; egyetlen rossz — a tudatlanság!! Mindenki boldogságra van hivatva s arra törekszik is, mindenki van is a jóra arravalóság, elméjében: azért mindenkit tanítani kell. Így értjük meg, hogy Szókratész a tanítást isteni hivatásának tekintette, s hogy a tudással azonos erény követelményeit is személyes életében teljesen megvalósította. Nem azt a tudást értette ő, mellyel a tudomány kérkedik, hanem az erény tudását, melynek hátterét az istenségbe vetett feltétlen hit s a lélek halhatatlanságáról való szilárd meggyőződés képezte. Ezt a lelket, isteni halhatatlan részünket megvilágosítani, művelni, tökéletessé tenni életfeladatunk. Ennek pedig eszköze a bölcsesség és az erény. Erről az útról letérni nem lehet, nem szabad. Inkább százszor a halált elviselni, mint csak egyszer azt a benső isteni szózatot megsérteni, hiszen elvégre is ez az élet csak átutazó hely s mint Euripidész mondá: Ki tudja épen, hogy ez élet nem halál-e s a halál — élet! ? . . .

Természetes, hogy ilyen jellem, a ki az istenséget nem künn a természet megszemélyesített erőiben, de a maga bensejében, a maga lelke mélyén kereste s barátait és az ifjúságot is hasonló keresésre ösztönözte; ki erkölcsi komolyságával korának átlagos színvonalán magasan felülemelkedett, kinek nyíltsága, őszintesége s iróniája sokakat különben is megszégyenített vagy vérig sértett; — ki sohasem leplezte el ellenszenvét, megvetését a demagóg cső-

cselékkal s ennek szájas vezetőivel a sophistákkal szemben; s ki mindent értett, csak meghajolni s á felismert igazságtól elpártolni nem: mintegy kiáltva hívja ki magával szemben léha korát s a demagógia legféltelenebb tyrannisa idején akad 3 hitvány lélek, egy varga, egy fűzfapoéta és egy sophista — s vádat emelnek ellene a törvény előtt, melynek veleje, hogy «Szókratész nem tiszteli az isteneket és az ifjúságot megrontja.»

S e váddal aztán megnyílt az út — a Golgota felé.

... Az 500-ak tanácsa együtt ül, előttük Szókratész, egykor maga is esküdt bíró, most vádlott. Lysias szónok felajánlja a védelmet, de ő visszautasítja. Maga fogja magát védelmezni. És hogyan tette azt! «Hitvány magaviseletű ember volnék ám, athe-neiek, ha akkor, midőn a tiszték kirendeltek, Potideában, Amphipolisban, Delionban, nem rettegven a halált megállottam; most midőn Isten rendeléséből bölcselkedve s magamat és másokat vizsgálva kell élnem, halálfélelem miatt elhagynám helyemet. Az volna ám rossz s akkor vádolhatna bárki joggal a törvény előtt azzal, hogy az isteneket megvetem.» «Tudjátok meg, hogy ha engem megöltök, nem nekem ártatok, hanem inkább magatoknak. Nekem semmit nem árthat sem Meletosz, sem Anütosz, mert hiszen lehetetlen az, hogy rossz ember ártson a jó-nak. Ők ugyan halált vagy számkivetést, vagy megbecstelenítést vonhatnak reám s ezt nemcsak ők, de bárki is nagy szerencsétlenségnek tartja: én nem; de azt tenni, a mit ők most tesznek, egy embert igazságtalanul megöletni, azt sokkal inkább tartom szerencsétlenségnek. Azért is, atheneiek, korántsem

miattam, hanem miattatok védelmezem magamat, hogy bűnbe ne essetek, elítélvén engem, ki nektek adományul vagyok adva Istentől.» . . . «Ne gondoltok hát, atheneiek, hogy olyat kellene előttenek tennem, mit sem jónak, sem igazságosnak, sem kegyesnek nem tarthatok; kivált most ne, az istenért mikor isten tagadás miatt vádoltatom.»¹

Ily védelemre, mely a vádat visszafordítja vádlóra sőt bírásra, ugyan mit felelhet egy csőcselék bíróság? . . . «Feszítsd meg!» ... És elítélték Szókratészt, így is csupán 6 szótöbbséggel. A törvények értelmében az elítéltnak hozzászólása volt, hogy az általa elkövetett bűntényre kiszabott törvényes büntetés melyik formáját választja, jelen esetben a halált, a számkivetést avagy a megbecstelenítést-e? És Szókratész e jogával él is s kijelenti, hogy méltó jutalmul bűnére egyedül azt a büntetést választhatja, hogy a Prytaneumba küldessék. Ez a Prytaneum pedig állami közintézet volt, a melyben az olympusi győzőket s az állam legjelesebb férfait államköltségen ellátták. A legmaróbb irónia: az elítélt gonosztevő magának büntetésül a legnagyobb állami kitüntetést választja! Erre aztán el is ítélték nagy szótöbbséggel — halálra. — Szókratész az ítéletet a legnagyobb lelki nyugalommal fogadta. Hosszabb beszéd után, a melyben megjósolja, hogy bárha őt megölik is, de eszméi diadalmaskodni fognak, így szól azon bírákhoz, a kik felmentésére szavaztak: «Ti is bírák, legyetek jó reménységgel a halál iránt s tartásotok ez egyet igaznak, hogy a jó embert semmi

¹ Plató: Szókratész védelme. Ford. Hunfalvy Pál.

rossz nem érheti, sem élteben sem holtában s hogy ügyeit az istenek nem hanyagolják el. Az én történetem sem lett vakesetből, hanem világos előttem, hogy jobb már nekem meghalni s az élet bajaitól szabadulni. Ezért nem tartóztatott vissza egyszer sem az isteni jeladás (daimonion) s azért nem is haragszom elítélőimre és vádlóimra. Ők ugyan nem olyan szándékból ítélték el és vádoltak be, hanem ártani gondoltak nekem, s ezért gáncsolást érdemelnek. Mégis azt kérem tőlük: Ti álljatok bosszút fiaimon, mikor megnőttek, úgy bántván őket, mint én bántottalak ... ha valaminek hiszik magukat, pedig semmik, szidjátok meg úgy, mint én szidtalak, hogy arra, a mi kell, nem gondolnak, s valamire valóknak vélik magukat, pedig semmire sem valók. Ha ezt teszitek, én és fiaim igazságot fogunk tőletek tapasztalni. De már ideje, hogy elmenjünk, nekem hogy meghaljak, nektek, hogy éljete: melyikünk megy pedig jobbnak eléje, az senki előtt nem világos, csak az Isten előtt ...»

Ez volt az istentagadó válasza a reá istentagadásért mért halálítéletre.

Épen aznap indult el a szent hajó Delosba, áldozatot vinni Apollonnak, hogy egykor Theseust szerencsésen visszahozta Krétából s törvény szerint Athénében addig, míg a megkoszorúzott hajó Delosból vissza nem tért, a halálra ítélteteket kivégezni nem volt szabad. Szókratésznek tehát még 30 napja volt — a siralomházban, a hová derült arccal lépett be, barátait, kik sírva követték, szelíden megpirongatván: «Avagy nem tudjátok-e, hogy a halál, már születésemmel ki volt reám mondva? . . .» S a mint

Apollodorosz megjegyezte, hogy csak az fáj neki, hogy Szókratésznek büntetlenül kell a halált elszenvednie, mosolyogva kérdezte őt: «hát kedvesebb volna neked, ha a halált megérdemelted volna? ...»

Napok jöttek, napok múltak, Szókratész pedig barátaival a legnagyobb lelki nyugalommal elmélkedett, — többnyire a lélek halhatatlanságáról. Mert erről ő szentül megvolt győződve, s ép ezért inkább száz igazságtalanságot kész volt elviselni, semhogy maga egyetlenegyét kövessen el. Egy alkalommal, kora reggel belép hozzája hű barátja és tanítványa Kriton ...

— Ilyenkor jössz Kriton, avagy nem volna még korán ?»

— Sőt inkább!

«Mennyi idő lehet most?»

— Alig szürkül.

«Most jöttél vagy régen vagy itt ?»

— Meglehetősen régen.

«Miért nem költöttél fel mindjárt, miért ültél halgatva mellettem?*

— Zeüsre! nem én, Szókratész. Bár én se volnék oly álmatlanságban és búban. De téged régen csodállak, nézván mily édesen tudsz aludni s akarva nem költöttelek fel, hogy időd minél kellemesebben múljon. Azelőtt is egész életedben boldognak ítéltél elmédet, de még inkább annak ítéltél ezen reád szakadt szerencsétlenségben, hogy mily nyugodtan viseled azt . . .

«Kár is volna, Kriton, az én koromban azért bosszankodni, hogy már meg kell halni! ... De hát miért jössz ily korán ?»

— Szomorú hírt hozok Szókratész . . .

«Mi hír az? Tán Delostól megjött a hajó? . . .»
 Kritón megvallja, hogy már közeleg . . . Azért
 jött, hogy Szókratészt szabadulásra hívja. Az őrt
 megvesztegette, kész az út . . . Szókratésznek ez
 alkalmat ad, hogy most Kritónnal a kötelességről
 elmélkedjék . . . s kimutassa neki, hogy nem szökhet
 el, mert megsértené a törvényt, a mely őt elítélte
 s meg önnönmagát ... A megható párbeszéd végén
 aztán így szól barátjához: «Légy meggyőződve édes
 barátom Kritón, hogy azt, a mit neked mondtam,
 folyton mint a korybantok sípját hallom belsőmben
 s viszhangjától nem is hallhatok egyebet. Tudd meg,
 hogy az ellen, a mint megvagyok győződve, hiába
 beszélsz . . . Azonban ha mégis gondolsz valamit el-
 érni — ám szólj!»

— Nincs mit mondanom, Szókratész . . .

«Hagyj tehát békét Kritón s tegyünk úgy,
 miután úgy kalauzol az isten!»¹

Harmadnapra a delosi hajó megérkezett — Ott
 állott tehát Szókratész előtt a méreg pohár, a melyre
 4 évszázzal később a galileai azt mondotta: «Atyám!
 ha lehetséges, múljék el tőlem a pohár; mindazáltal
 ne úgy legyen, a mint én akarom, hanem a mint te!»
 Szókratész is így mondta azt Kritónnak: «Tegyünk
 úgy, miután úgy kalauzol az isten!» Ezt az órát
 meghatóan írja le Plató «Phaidon» ez. klasszikus
 dialógusában² s hiányos lenne ez a kis jellemrajz,
 ha e részletet mellőzném.

¹ Plató: «Kritón.» Ford Hunfalvy Pál.

² Ford; Hunfalvy Pál.

«Ezeket mondván — beszéli Plató — fölkel Szókratész s egy szobába ment fürödni; Kritón követé, nekünk pedig monda, hogy maradjunk ott. S ott maradván, beszélgeténk a mondottakról¹ s elgondolkodánk rajta; azután elbeszélők egymásnak a szerencsétlenséget, mely ért, azt tartván természetesen, hogy ezentúl, mint atyjukat vesztett árvák fogunk élni. Miután megfürdött, elhozák fiait, volt neki két kisebb és egy nagyobb fia — s eljövének háza némberei: azokkal Kriton jelenlétében beszélgetett, meghagyván nekik, a mit akart s azután elküldte őket, maga pedig visszatért hozzánk. S a nap már közel vala lementéhez, mert sokáig időzött odabenn. De nem sokáig beszélt még, midőn a Tizenegyek szolgálja belépe s megállván előtte, monda: Szókratész, ellened nem lesz panaszom, mint mások ellen szokott lenni, hogy reám haragusznak és káromkodnak, mikor a tisztviselők parancsából jelentem nekik, hogy már ideje meginni a mérget. Téged különben is ezen idő alatt legnemesebb, legszelídebb és legderekabb embernek tanultalak ismerni: most is jól tudom, nem rám fogsz neheztelni, mert ismered azokat, kik ennek okai, hanem azokra. Tehát, mert jól tudod, mit jövök jelenteni, isten hozzád; tûrd a kénytelen-séget, a mint legjobban bírod. Ezzel könyezvén megfordult és kiment. Szókratész utána nézvén, monda: Isten hozzád is; megteszszük, a mit mondtál. S hozzánk szólván, úgymond: Mi emberséges ember! Az egész idő alatt meglátogatott s néha beszélgetett ve-

¹ A lélek halhatatlanságáról beszélgettek!

lem s legjobb ember volt: most is mi őszintén sirat. De Kriton, hadd fogadjunk szót s hozza valaki a mérget, ha már ki van sajtolva, ha nincs, készítse el az ember. Arra Kriton viszonzza: De gondolom, még a hegyekre süt a nap s nem szállott még le. Azt is tudom, hogy mások igen későn iszszak meg a mérget s miután bejelentették nekik, még előbb jól esznek isznak, sőt némelyek még azokkal is mulatnak, kik után vágyakodnak. Ne siess hát te, van még idő. De, monda Szókratész, azok, kikről beszélsz Kriton, méltán teszik azt, mert nyerni gondolnak valamit, én meg méltán nem teszem azt, mert nem gondolok nyerhetni egyebet, mint azt, hogy nevetségessé válnék magam előtt, hogy ragaszkodom az élethez és fukarkodom vele, mikor már elfogyott. Eredj hát, fogadj szót s ne tégy máskép. Hallván ezt Kritón, inte a közel álló fiúnak. Ez kiment s darab időig ott maradván bejőve, magával hozván azon embert, a ki a mérget nyújtandja vala és azt készen hozá kehelyben. Szókratész meglátván őt: ugyan jó ember — mond neki — te tudod azt, hogy mit kell hát csinálni? Semmi mást, felele, mint ha megittad, járkálni míg lábaid elnehezednek s aztán lefekünni, úgy majd hat az.

S odanyújtá Szókratésznek a kelyhet. S ő derülten fogadá el, nem reszketve, sem színét vagy arca vonásait nem változtatva, hanem szokás szerint szeme közé nézvén az embernek, azt kérdé: Mit gondolsz az italról? lehet-e zsengezni belőle vagy nem? Annyit készítünk, Szókratész felele, mennyit elégnek tartunk. Értem, viszonzza Szókratész; de imádkozni szabad és kell is az istenekhez, hogy

Szerencsés legyen az elköltözés oda s imádkozom is azért, hogy legyen úgy.

Ezt mondván, szájához vévé a kelyhet s vonakodás nélkül és nyugodtan kiivá.

Addiglan köztünk legtöbben csak megbírtuk magunkat tartóztatni a könyezéstől, de látván, hogy iszik s ivott, nem bírtuk azt többé. Belőlem legalább erővel tört ki a könyezés és nem csöppenként, hogy elfedvén arcomat, kisírtam magamat; de nem őt, hanem sorsomat siratám, hogy megfosztattam ilyen társtól. Kritón még előbb állt fel, mint én, mert nem vala képes elnyomni könyeit De Apollodórosz már az előtt sem szűnt vala sírni: akkor pedig még inkább sírva fakadt és jajgatott s nem volt ott senki, a kit meg ne indított volna sírásával, kivéve Szókratészt Mert ő: mit csináltok, különös emberek! úgy monda. Leginkább azért küldtem el a némbereket, hogy ilyet ne tegyenek: mért azt is hallottam mindig, hogy csendességben kell meghalni. Legyetek hát csendesen és békével! — Hallván ezt, szégyellettük magunkat s elfojtottuk a sírást.

Ő pedig járkálván, észre vévé utóbb, hogy nehezednek lábai: azért hátára fekvék, mert így parancsolta az ember. Ekkor az, ki a mérget adta vala, megilleté őt időről-időre; megvizsgálta lábfejeit és szárait s erősen megnyomván lábát, kérdé, ha még érzi-e? — Szókratész feleie, hogy nem. Utána megilleté térdeit s feljebb menvén a testen, mutatá nekünk, hogy hül és merevül. Szókratész maga is megtapogatván tagjait, monda, hogy mikor szívét érendi, oda lesz. Midőn pedig a köldökön alul majd egészen meghidegült, kitakarózván, mert be vala takarva,

monda — s ez vala utolsó szava: «Kriton, kakással tartozunk Asklepiosnak, adjátok meg neki, ne mulasztátok el!»¹ — Meglesz az, felelé Kriton, de talán még más mondani valód is van? — De Kritonnak ezen kérdésére már nem felelt s kis idő múlva megmozdult. Az ember kitakará s íme szemei meg voltak törve. Kriton látván ezt, befogá szemeit és száját.

Ez volt a vége a mi társunknak, azon embernek, kit, úgy állítjuk, mind halálában legjobbnak, mind máskép legbölcsebbnek és legigazságosabbnak ismertünk.

*

Íme Szókratész történeti alakja, a mint azt hű tanítványai Xenophon és Plató lelkünk elé rajzolják. És most, e böjti időszakban, midőn a keresztyén világ tekintete imádos áhítattal irányul a Golgata sötét martirkeresztje felé, a melynek háttérében ott dereng már az eszmék diadalának, a feltámadásnak glória fénye: úgy tűnik fel nekem ez a 'hitből, bölcsességből és lélekerőből gyúrt csodálatos ember, mint annak a golgatai nagy szenvedőnek prototypusa a pogányok között, a ki a Jézus kereszthalála előtt már 400 évvel megmutatta, hogy merre vezet a népek megváltóinak útja . . .

¹ A betegek felgyógyulván, Asklepiosnak, ki a gyógyítóknak s így a betegségből felgyógyulóknak is védistene volt, kakast áldoztak. — Szókratész a halál előtti életet betegségnek tekinti, melyből íme felgyógyul a feltámadásra!

Ez az ember soha egyetlen betűt sem írt, akár csak a názáreti Jézus, csak a lélek az, a melyet örökül hagyott, s melynek halhatatlanságában, feltámadásában oly erős hittel bízott Sőt mondhatjuk, hogy Szókratész életéből a jobb rész — halála után kezdődik.

. . . Asklepios meghallgatta az igaznak áldozatát ...